

Tóth Andrea

Szegedi Tudományegyetem

Személyes etnográfia: Élettörténet a fél-perifériáról

Van egy kis falu a szlovák és a magyar határ mentén, melynek „állampolgársága” a történelem során időről időre megváltozott, miközben a hely mindvégig ugyanott és ugyanaz maradt. Most éppen Szlovákiához tartozik. Nem a nemzetiségi összetétel érdekes azonban ennek a csereháti zsákfalunak az esetében, amely egyébként több szempontból „tipikus” kisközség: egyre gyarapodnak az üres házak, egyre inkább előregszik a lakosság, egyre több fiatal vándorol el, egyre kevesebb gyermek születik. Számunkra most sokkal érdekesebbek és sokatmondóbbak a falut lakó, mára mindössze 311 ember életét átható társadalmi nemi és generációs viszonyok, a közöttük lévő összefüggések, átjárások, időnkénti átjárhatatlanságok. A dombok között megbúvó kicsi faluban sokszor az az érzése támad az embernek, mintha több idősík élne egymás mellett. Ebben a szigorú nemi szabályok szerint működő társadalmi milióban nőnek fel a kislányok, akik aztán dolgozó nők lesznek, majd férjhez mennek és feleségek, majd anyák és nagymamák, és végül sokszor özvegyek lesznek. Jelen tanulmányban ezeknek a generációs viszonyok által is meghatározott társadalmi szerepeknek a működését igyekszem végigkövetni annak a feltevésnek a mentén, miszerint még a patriarchátus keretein belül sem lehet kizárólag passzív vagy hiányzó női szerepekről beszélni. A tanulmány által feltett kérdés tehát az, hogy hogyan élnek (hatalmukkal) a különböző nők különböző generációi egy szigorú patriarchális társadalmi berendezkedésben. Ahhoz azonban, hogy meg tudjam rajzolni az itt lehetséges női életek vegyes szerepekkel teli vázlatát, egy kicsit távolabbról kell indulnom.

Metszéspontok gyűrűjében: interszekcionális feminizmus a fél-periférián

Régóta próbálok újra megtalálni azt a helyet, ahonnan elindultam, de az évek során átlépett számos határvonal időközben oly sokszor átrajzolódott, a térbeli, időbeli, személyes, szakmai, intellektuális és familiáris válaszvonalak annyira egymásba keveredtek és elmosódtak, hogy ez az újra megtalálás egyre nehezebb. Ez az aktus azonban egyre fontosabbá, egyre sürgetőbbé vált, mert egyre nagyobb felelősséget hordoz: a fiatal kutató felelősségét, aki próbál felnőni a tudományos szerep komolyságához, megfelelni a tudományterület

elveinek és szabályainak, s aki mindeközben igyekszik megtalálni és megőrizni a saját kutatói helyét és hangját a szerepek, szabályok és elvek között lavírozva. Ha lehet, a feminista diszciplínán belül még fontosabb ez a fajta felelősségteljes szembenézés, hiszen ahogy a klasszikus tétel mondja: „itt minden személyes politikai.” Az interszekcionális feminista kutatás művelése pedig még egyértelműbbé teszi egy szembenéző állásfoglalás szükségességét, főként, ha mindez a közép-kelet-európai fél-periféria kontextusában történik. A különféle tudások előállítására szempontjából ugyanis – a Marina Blagojević által használt terminológia szerint – a fél-periférián számos határvonal fut egybe, vagy inkább ütközik össze egymással: demokratikus társadalmak a poszt-szocialista társadalmakkal, *mainstream* (patriarchális) elméletek a feminista elméletekkel, nyugati feminista elméletek a kelet-európai feminizmussal (vagy annak hiányával) (Blagojević 2004).¹ A különféle kultúrák és társadalmak találkozása és ütközése következtében pedig kialakul egy hierarchia, a centrum – fél-periféria – periféria hierarchiája, amelyet alapvetően az intellektuális tevékenységekhez való hozzáférés, vagyis a tudástermelés piacán elfoglalt hely határoz meg. A centrumból nézve a fél-periféria (és persze a periféria) által létrehozott tudás mindig csak részleges és korlátozott lehet, hiszen túl szubjektív, sosem elég szigorúan és tudományosan objektív, s mivel hiányzik belőle az elméleti megalapozottság, csakis a centrum univerzálisan érvényes elméleteit alátámasztó vagy azt illusztráló ‘példatár’ lehet. Ezeket az egymással (nyilvánvalóan) ritkán párbeszédet folytató tudásokat pedig keresztbe-kasul átszövik a nacionalitás, az etnikum, az osztály, a társadalmi nem, a szexualitás és az életkor által befolyásolt társadalmi viszonyok, hogy csak a legszembeütőbb változókat említsük. Ebben az igen finoman szólt, de a különböző tudásoknál erősebben ütköztető fél-perifériás társadalmi térben kell tehát visszanézni, szembenézni és helyet foglalni, s mindezt a továbblépés, egy újabb, beengedőbb, finomabban hangolt, különbözőségekre érzékenyebb tudás előállítása érdekében. Mert a kérdés, vagy inkább a tét az, hogy hogyan lehetséges a nyugati feminizmus által előállított tudásokat a határokon áthozni és lefordítani, lokálissá, azaz érthetővé és élhetővé tenni a közép-kelet európai, szocialista múlttal is terhelt társadalmi térben. S végül ez a lefordított tudás talán a kiindulópont újra-felfedezéséhez is hozzájárul majd.

---

¹ Marina Blagojević a főként Immanuel Wallestein révén ismert világrendszer-elméletre (Wallerstein 1983) építve dolgozza ki saját *fél-periféria* definícióját. Blagojević elméleti keretében a fél-periféria Közép-Kelet-Európára, a volt szocialista blokk országaira vonatkozik, noha ez a klasszifikáció és kartográfia a szerző szerint is egy igen mozgékony jelentésségre vonatkozik, főként a jelen anyagi válságok sújtotta, egyre intenzívebben globalizálódó világgazdaságában. Mindazonáltal, Közép-Kelet-Európa mint fél-periféria a centrum és a periféria között helyezkedik el, s így egy jellemzően hibrid, instabil és átmeneti földrajzi-társadalmi képződményről van szó. Bővebben lásd: Blagojević 2009.

Egy ilyen nyitottabb lokális tudás kimunkálásához azonban már nem elegendő az, hogy a tudományos kutatói szerep rajtunk kívülálló objektív lencséjén keresztül nézzünk szembe a faj, etnikum, nemzetiség, az osztály, illetve a társadalmi nem metszéspontjaival. Azzal a – Gayatri Spivaktól, illetve Mary Johntól kölcsönzött – „szentesített tudatlansággal” („*sanctioned ignorance*”) kell számot vetnünk, amelyre a tudományos szerep elsajátítása, azaz magának a tudásnak a megszerzése során teszünk szert (John 1989; Spivak 1999). Mert miközben megtanuljuk, miként tegyünk magunkévá bizonyos tudásokat, másokat lefokozunk és elfelejtünk: ezek az elfelejtett, elhallgattatott, elnyomott hangok alkotják azt a „szentesített tudatlanságot”, amit fel kell számolnunk magunkban ahhoz, hogy végre kibillenthessük a helyéből azt a hierarchiát, amely szerint a periférián és a fél-periférián születő tudások csakis részlegesek és korlátozottak lehetnek, hűján vannak az objektivitásnak, s csakis illusztrációként szolgálhatnak a centrum elméleteinek alátámasztásához.

Az antropológiai sűrű leírással párosuló esettörténet- vagy élettörténet-írás egy lehetséges módszer arra, hogy a centrum és a fél-periféria közötti hierarchikus alá-fölérendelt viszony megőrzése nélkül ültethessük át a centumból érkező feminista elméleteket a fél-periféria szférájába, és az elméleteken keresztül közelebb kerülhessünk a közép-kelet-európai nők életét átható társadalmi nemi viszonyok megértéséhez, a női élettapasztalatok interszekcionális feltérképezéséhez. Ahogyan azt már Donna Haraway is sürgette, a feminista elméleteknek a jelentések és testek formálódásáról szóló olyan modern kritikai elméletekre van szükségük, amelyeken keresztül egyrészt képesek lehetünk egymástól meglehetősen különböző–hatalmilag differenciált – közösségek tudását egymás nyelvére legalább részlegesen lefordítani, másrészt pedig amelyek segítségével életképes jelentéseket és tudásokat építhetünk (Haraway 1988, 580). Az élettörténet-leírás módszerének segítségével egyetlen női alany elbeszélésén keresztül juthatunk el az általaképviselet közösség jelentéseinek, az általa (szó szerint is) „megtestesített” tudásoknak, s így egy szélesebb társadalmi helyzetnek a megértéséhez. Olyan társadalmi csoportok vizsgálatára nyílik így lehetőség, amelyek mindeddig a mesterkategóriák elhanyagolt, nem vizsgált metszéspontjában léteztek.²Ezt az eljárást Leslie McCall az interszekcionális megközelítés intrakategoriálisvizsgálati módszerének nevezi. Az intrakategoriális megközelítés stratégiai szempontból elutasítja a kategóriák dekonstruktív elvetését, ám szkeptikus marad a kategóriák használatából

---

² Clifford Geertz szavaival: „Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek – más birkákat őrizve más völgyekben – adtak ezekre a kérdésekre, s így ezeket is belefoglalja az emberi megnyilatkozások bármikor felcsapható jegyzőkönyvébe” (Geertz 2001, 200).

esetlegesen származó homogenizáló általánosítással szemben. Vagyis arra összpontosít, hogy a különböző dimenziókkal rendelkező kategóriák miként jönnek létre a mindennapi életben, az alanyok hétköznapjaiban hogyan folyik ezeknek a kategóriáknak a megtapasztalása, reprodukálása, illetve a kategóriákkal szembeni ellenállás (McCall 2005). A kategóriák finomított, kiélesített és kiszélesített metszéspontjainak vizsgálatával pedig éppen arra nyílik lehetőségünk, hogy számot adhassunk azokról amegélt tapasztalatokról, amely a „csak” a társadalmi nemet és/vagy az etnikumot (rasszt/nemzetiséget) középpontba helyező, a centrum elméleteivel dolgozó kutatások számára láthatatlanok maradnának. A kategóriák kiélesített és kiszélesített metszéspontjait ugyanakkor mikroszinten tudja megmutatni a személyes élettörténetből kiinduló, azt a sűrű leírással párosító interszekcionális kutatás.

A centrum és a fél-periféria közötti alá-fölérendelt viszony kibillentéséhez ugyanakkor elengedhetetlenül szükségesnek tűnik a „szentesített tudatlanság” felszámolása, a tudományos elméletek védőpajzsa mögüli előbújás is. Ahogyan ugyanis arra Ruth Behar rámutat: a legtöbb élettörténet-írásnak nem sikerül elérnie azt a kitűzött célt, hogy felülbírálja azokat a nyugati koncepciókat, amelyek a hatalom és a tudás birtokosai felől megszabják, kinek az élete érdemes az élettörténetekbe, a könyvekbe, vagyis a tudományba való bekerülésre. A tudomány falai mögül való előlépésre, a falak átjárhatóbbá tételére azért van szükség, mert miközben az élettörténet alanya teljesen kitárulkozik az élettörténet írója, a megfigyelő előtt és így sebezhetővé válik, az író – aki egyszerre írja az élettörténetet és műveli a tudományos elméletet – sebezhetetlen marad, semmit nem fedve fel saját pozíciójáról (Behar 1993). Így válik az élettörténet-írás egy rendkívül intim, de ismét csak hatalmi játszává, bármennyireszeretnénk is, hogy a narratívánk felszabadító hatásúak legyenek (Limón 1997, 79). Így őrződik meg a tudományos elméletek érinthetetlennek és felsőbbrendűnek tűnő hierarchiája, amely viszonyrendszerben az élettörténet alanyának története csakis a nyersanyag, az illusztráció alsóbb szerepét töltheti be, ezzel pedig továbbörökítődik a centrum és fél-/periféria közötti egyenlőtlen viszony. Ennek a szentesített tudatlanságnak a felszámolásához arra van szükség, hogy az imént említett Behar gyakorlatát követve a kutató saját pozícionáltságát és szubjektív hangját felmutatva egyszer s mindenkorra kilépjen a kutatás árnyékából, és önnön társadalmi meghatározottságára reflektálva ő maga is belekerüljön saját szövegébe. Így válnak láthatóvá a kutató korábban elfojtott tudásai és az alanyok lokális tudása, így válik egyenrangúvá a tudományos tudás és az alanyok lokális tudása, és így lesz élővé az „ami személyes, az politikai” tétele. A következőkben erre a szubjektív élettörténet-írásra, egy személyes

etnográfia felvillantására teszek – a tanulmány terjedelmi korlátai miatt csak részleges – kísérletet.

Személyes tudomány:

Visszakanyarodva hát a történet elejére, van egy kis falu a szlovák és a magyar határ mentén, a Palócföld magyar országhatáron túli részén, a Medves hegység lábánál, a mesébe illő nevű Medvesalján. A dombok között megbúvó kicsi faluban sokszor az az érzése támad az embernek, mintha több idősek élne egymás mellett. Az itt élő családok élettörténetében egyszerre érvényesül az a hagyományos értelemben vett, Carole Pateman szerint a premodern történelmi időszakra jellemző patriarchátus, ahol az apa uralma még nemcsak a nőkre, hanem a fiatalabb férfiakra is kiterjed, valamint a modern liberális demokráciákra jellemző fraternális alakult, a fiútestvérek és/vagy férfiak közösségén alapuló patriarchális rendszer (Pateman 1988). Mindazonáltal, erre a kevert természetű patriarchátusra is érvényes a Katherine Verdery által felállított definíció, miszerint a „patriarchátus» terminus azokat a társadalmi nemű rendszereket jelöli, amelyek beépített egyenlőtlenségei a férfi társadalmi nemű szerepek betöltőit részesítik előnyben» (Verdery 2001, 5). A 'kevert' férfiuralom természetének megfelelően élesen elválik egymástól a nyilvános szféra és a magánszféra. Ebben a szigorúan heteronormatív nemű szabályok szerint működő társadalmi miliőben nőnek fel a kislányok, akik aztán dolgozó nők lesznek, majd férjhez mennek és feleségek, majd anyák és nagymamák, és végül özvegyek lesznek.

Ez a szülőfalum. Ez a szülőfaluja Editnek, egy sokat megélt 76 éves özvegyasszonynak is. Az itt következő élettörténet az ő története. De nem csak. Ebben a személyes élettörténetben ugyanis párhuzamosan benne mozognak a család női és férfijai, a falu női és férfijai. Ennek a történetnek a mozaikjaiból áll majd össze az a szélesebb társadalmi kép, amely megmutatja, hogyan élnek a különböző nők különböző generációi egy klasszikus patriarchális társadalmi berendezkedésben, a mozaikok repedéseiből pedig felsejlenek a válaszok arra a kérdésre, hogy miért nem lehet még a patriarchátus keretein belül sem kizárólag passzív vagy hiányzó női szerepekről beszélni. Ahogy Nira Yuval-Davis is érvel, „fontosabb annak hangsúlyozása, hogy nem minden nő tapasztal ugyanolyan jellegű vagy mértékű elnyomást, még ugyanazon a társadalmon belül és egy adott pillanatot tekintve sem» (Yuval-Davis 2005, 17).

Egy élet történetét természetesen lehetetlen befejezett és összefüggő egészévé összefogni. Charlotte Linde meghatározása szerint az élettörténetek ugyanis olyan szóbeli társadalmi egységek, amelyeket az emberek megszakításokkal, különálló darabokban, időben elnyújtva osztanak meg

egymással. Ez az időben elnyújtott, megszakításokkal történő történetmesélés azt is jelenti, hogy az élettörténet folyamatosan változhat és változik is, ahogy a beszélő újraértékeli, átírja az egyes részek jelentését és jelentőségét, minek következtében egyes elemeket kihagy, másokat pedig hozzátesz (Linde 1993, 4). Az élettörténet tehát egy mozgó szövetű, mozgó jelentésű, folyamatosan íródó történetfolyam, nem pedig egy összefüggő, stabil szerkezetű, lezárt történet. Éppen ezért az itt következő élettörténet-részletek is csak szilánkok, a történetfolyamból önkényesen, de nem céltalanul kiragadott részletek, amelyek szándékaik szerint ugyanakkor felvillantják majd a teljesebb képhez vezető ajtókat.

Három fiútestvér mellett Edit volt a legidősebb gyerek a családban. Szegény család voltak, földjük nem volt, az apa bányában dolgozott, az anya napszámba járt földes parasztokhoz. Edit, miután befejezte a nyolc általánost, szeretett volna varrónőnek tanulni, de apja erre nemet mondott, dolgoznia kellett. A falvakban, a szegény társadalmi rétegekben természetesen nem a szocializmus éveitől vált megszokottá az, hogy a nők is munkát végeznek, a munkavégzés jellege azonban már összefüggött a szocialista berendezkedéssel.

Nagyapád soha nem keresett sokat. Meg én is először napszámba jártam, mert nem akart elengedni munkába, no de oszt én, nem bánom én, haragszol, nem haragszol, akkor is elmegyek. Megszokta. Úgy örült neki, mikor hoztam haza a fizetést! Oszt akkor együtt megszámloltuk, felírtuk, hogy mennyi, az övé mennyi, az enyém mennyi, a kiadás abból mennyi, honnan lett volna máshonnan? (Személyes közlés)

Az államszocializmus egy olyan modellt hozott létre, amelyben a nők szerepet, vagy inkább kötelezettségeket kaptak a „nyilvános” szférában is, mindezt azonban anélkül, hogy a férfiak ugyanolyan mértékű és jellegű szerepet és kötelezettséget kaptak volna a magánszférában. A szocialista ideológia ezt a gyakorlatot a nők felszabadításaként állította be, ami azonban egy meglehetősen egyoldalú felszabadítást jelentett, hiszen úgy próbálta garantálni a nők számára a szabadságot, hogy a férfiak társadalmi szerepeit és kötelezettségeit semmit sem változtatott. A nők végezték az otthoni, nem fizetett munka oroszlánrészét, és ők feleltek a családon belüli gondoskodáshoz kötődő feladatokért is. Ez az aszimmetrikus társadalmi elrendezés tette a nők vállára azt a kettős terhet, amely egyszerre követelte meg a nőktől az odaadó anya és feleség, valamint az elkötelezett munkás szerepkörének tökéletes teljesítését (Ghodsee 200, 27).

Edit számára ugyanakkor ez a „kettős teher”, az anya/feleség és a munkás szerepe nem teherként, nem egy kívülről érkező kötelezettségként értelmeződött. Számára, ahogy a falu társadalma számára is, „a világ

családalapú, szerepei családi szerepek. Az ember: gyermek vagy szülő, feleség vagy férj, unoka vagy nagyszülő. Az egyén leginkább családi szerepében jelenik meg a falu nyilvánossága előtt” (Pápay 1989, 98).

Én nem sajnálom. Én mindig azon kértem a jó istent, mikor én lány voltam, pedig még fiatal voltam, tizennyolc éves alig voltam, még várni kellett rá, hogy meg lehessen esküdni. Tizennyolc éves voltam éppen március tizenharmadikán, oszt május ötödikén volt a lagzink, mert nem lehetett hamarabb. De én mindég azt kértem a jó istentől, hogy legalább egy gyereket adjon, hogy legyen, amiért élek. Mert hát mi az, hogy... Dolgozni úgyis kell, annak is, akinek nincs, ha meg van gyereked, vagy valakid, akkor van értelme, hogy miért dolgozol. (Személyes közlés)

Akinek nincs sem házastársa, sem gyermeke, annak az élete céltalan, üres, a falu társadalma számára értelmetlen. Ebben a miliőben voltaképpen másodlagosak a családon kívül betöltött szerepek, a professzionális karrier, és az azon keresztül biztosított anyagi háttér is. Charlotte Linde szerint minél több érvet tud valaki felsorakoztatni az életét meghatározó fordulatok magyarázatára, annál inkább védve van az ellen, hogy az élete csak egy sor esetleges, véletlenszerű és megindokolhatatlan események sorozata legyen (Linde 1993, 6). Ebben a kisfalusi társadalmi miliőben a család, pontosabban a házastárs, legideálisabb esetben pedig a gyermek léte jelenti az „értelmes”, vagyis a nem esetleges, véletlenszerű vagy céltalan élet garanciáját.

A család mellett a falu életének másik fő szervezője a munka, amely az itt élő emberek felfogásában szolgálat, melyet „csak tisztességgel érdemes végezni” (Pápay 1989, 56). Ez tulajdonképpen állandó, megállás és vég nélküli szorgoskodást jelent, hiszen „minden más tevékenység – tétlenség” (Pápay 1989, 56).

Mi annyit dolgoztunk...! Nem dicséretből mondom, de hát nekünk nem adott senki, oszt mi volt nekünk? Semmink nem volt. Oszt hál’ istenek, ha nem annyi is, mint másnak, de mindenünk van, ami kell. Van. A gyerekünknek is tudtunk adni, úgy, mint más, nem csodálkoztak rajta, úgy járattuk, hogy más se járt különben, ami divatba jött, mindent megkaptak, de, de nagyon sokat kellett dolgozni, az biztos, hogy nagyon sokat. Oszt mégis megvoltunk. Nem haltunk meg, hál’ istennek, se nem szakadtunk meg. (Személyes közlés)

Főállásban, hivatalos alkalmazásba Edit az erdészethez került, vagyismár nem csak napszámosként dolgozott. Kikerült tehát a nyilvános szférába, ahol a „hagyományos” nemi munkamegosztás érvényesült, azaz a tényleges fizikai munkát – a favágást, az irtások készítését, az erdőtisztítást – nők végezték, miközben az erdőmérnök, aki megszabta, hogy melyik erdőben

melyik fát kell kivágni, azaz a főnök férfi volt. A szocialista rendszer felépítésére ugyanis általában is érvényes volt a társadalmi nemi szempontok érvényesülése a hatalmi struktúrában és a munkamegosztásban: „A szocializmus kulcsfontosságú szektorait – magát a bürokráciát, a nehézipart, a hadsereget és az elnyomóapparátust –, különösen a csúcsokon, csaknem teljesen férfiak uralták, és ilyenként is jelentek meg a társadalom előtt” (Verdery, 2001, 11). Az a tény pedig még tovább élesíti a képet, hogy miközben a szocialista rendszerek a nehézipari termelés kultuszát éltették, s a hős munkásokat többnyire a férfiak képviselték, addig a mezőgazdasági termelést szinte kizárólag nők végezték, és jelképes, azaz kevésbé hangsúlyos szerepük kevésbé láttatott megjelenítésük is ezt sugallta (Verdery, 2001, 11).

Most is úgy fáj a szívem, kinézek arra, mondom, de jó volna... Abban a nagy hóban, te, derékig érő hóban vágtuk a karácsonyfát. Tiszta csapok voltunk. Akkor aláhasaltál, felülről igazee hullott rád a hó. Oszt még egyszer se voltam náthás. Mióta meg itthon vagyok, nem megyek sehova, csak itt az udvarba, azóta meg mindég fut az orrom meg mindenem fáj. Akkor jöttek a csendőrök, azoknak is karácsonyfa kell, azt mondják, hát nem fagnak magok meg? Ránk volt fagyva úgy az a csapos monterka [munkaruha], csak úgy csörgött. Hát, mondjuk, mink nem fázunk. Mondom, próbálná csak maga is meg, menne ki oda arra a nagy hegyre, kivágna vagy tíz karácsonyfát, oszt akkor megint behúzatni igazee, be az aljba, hogy az autó el tudja vinni, megint ki üresen, megint be, ott oszt már fázni nem lehetett. [Nevet.] De jó volt nagyon azért, egészséges volt. Sokat kellett cipekedni meg dolgozni, meg oszt a fázás, ott gumicsizmában lehetett mindég lenni, osztan az embernek a lábát tönkreteszi... Így van. De mégis jó volt.

[...]

Egyszer azt mondja már az erdész, hogy „Tóthné”, mert úgy hívott, „adja már ide azt a fejszét, majd én elvágom.” Nagyon vastag volt, oszt nem bírtuk rátenni a tűzre. Hát, akar egy gerenda. Mondom, elvágjuk két felé, oszt úgy rátesszük, voltunk hárman-négyen is, hogy rá bírjuk tenni. „Adja már ide, majd én elvágom.” Ott kínlódik vele, ütögeti, mondom, „Adja vissza nekem azt a baltát!” Margit néni meg nagyon nevette, nézegetett rám, már nagyon ideges voltam, mondom, „Mit kopogtassa ott?”, mondom, „Így nem lesz elvágva a jövő héten se”. Mondom, „Erdész úr, adja ide csak nekem azt a fejszét vissza!” Azt mondja, hogy „Miért? Majd én elvágom. Már nem bírja.” „Hát, mondom, úgy meg nem lesz elvágva a jövő héten se, maga csak kopogtatja.” Osztan azt mondja neki Margit néni, hogy „Erdész úr, maga Tóthnének a kezéből nem veszi ki a munkát, mert ő százszorta jobban ért hozzá, mint egy ember!” Oszt csak nevette. Mondom, „Adja ide azt a fejszét!” „Hát segíteni akartam!” „Hát”, mondom, „segíteni, én meg itt

idegeskedek, hogy mikor lesz elvágva a fa.” Igaz volt. De mégis jó volt. Jó volt.
(Személyes közlés)

Edit jól eligazodott az erdőben, fizikailag rendkívül szívós volt, és ami még talán ennél is fontosabb, találékony. Ennek egyik gyönyörű esete a kivágott fákból rakott máglya meggyújtása. A frissen kivágott fák ugyanis nedvesek, nagyon nehezen akad bele a tűz a vastag hasábokba, hiába fűjják tüdejük szakadtából. Edit éppen ezért titokban mindig hordott magával fáradt zsírt: az ezzel lelocsolt farakás ugyanis egy szempillantás alatt lángra kapott, nem kellett vele órákig bajlódni. Az effajta találékonyágában pedig nyilvánvaló szerepet játszott a női tapasztalat, hiszen melyik férfinak jutott volna eszébe a konyhában megmaradt fáradt zsírt használni a tűzgyújtáshoz, főként úgy, hogy a falura is jellemző nemi szerepek értelmében a férfiak nem igen voltak járatosak a konyhai tevékenységekben. Editet hamarosan brigádvezetővé nevezték ki ebben a jellemzően női szférában. A falusi társadalomban érvényes hierarchia miatt ez az előléptetés okozott némi feszültséget, hiszen több idősebb nővel dolgozott együtt, akik nem tartották feltétlenül igazságos gyakorlatnak azt, hogy egy fiatal asszonyadja a parancsokat. Falun ez nem szokás, hiszen az időseknek feltétlen tiszteletet jár.

Húztuk-vontuk azt a nagy fát, elestünk, kinevettük egymást, mikor jó nagyot esett, felé álltunk oszt nevtünk, oszt utána kérdeztük meg, hogy lett-e valami baja. [nevet] Hát így volt, hát. Nekem is, mikor a vállam kiment is, nem hitték el. Olyant karútam, be a hegyen, a sziklák közt. Oszt nem hitték el, mikor kiabáltam nekik, hogy jöjjenek, mondom, mert nem tudok felállni, elestem, mondom, vagy eltört a vállam, vagy kiment a helyéről. Legyél ott, szarunk a pofádba, minék mentél oda! Azt mondták. Oszt elkezdtem oszt a rívást, akkor hitték el, hogy „Halljátok-e, már tényleg igaz lehet, mert már rí. Gyerünk már, nézzük meg!” Joj, de fáj az is! Oszt magamba jöttem haza.
(Személyes közlés)

Ez az egyébként ártatlannak tűnő munkahelyi viccelődés jól illusztrálja a falu társadalm szerkezete által is befolyásolt munkahelyi hierarchia működését, aminek következtében a feljebbvaló részére nem érkezik olyan gyorsan a munkatársi segítség, mint a helyzet, a baleset súlyossága indokolná.

Fiatal asszony, hiszen ekkor Edit már férjnél volt. Alig töltötte be a 18. évet, amikor megérkeztek a házhoz a kérők: noha a vőlegény személyét már nem a szülők választották meg, de a leendő férj nővére és keresztanyja még a patriarchális tekintélyrendszernek megfelelően kérték meg a lány kezét az apától. Nehéz házassévek következtek, amiben egyszerre kellett cipelni az otthonteremtés, a családfenntartás és a munkáslét terheit: házépítés, gyerekszülés, gyereknevelés, napszámosmunka, erdészeti munka párhuzamosan volt jelen Edit életében. Ily módon mintha egybefonódtott

volna a nyilvános szféra és a magánszféra, ami azonban a felszín alatt élesen elkülönült egymástól. Mert míg a falusi férfiaknak nyitva álltak a szórakozás nyilvános terei is, ami nemcsak a falu egyetlen kocsmáját jelentette, hanem azt is, hogy a férfiak a lakóhelyüktől távolabbra jártak dolgozni, s így szélesebb társadalmi kapcsolatokra tettek szert és mondhatni világot is láttak, addig a nők összes „szórakozása” az éjszakába nyúló hímzés volt a pislákoló gyertya fényénél: készíteni kellett a lánygyerek kelengyéjét. Még mélyebben a felszín alatt pedig ott rejtőzött a házaselet minden lehetséges árnyoldala: az, amit ma már családon belüli erőszaknak nevezünk, akkoriban elbeszélhetetlen jelenség volt, amit szó nélkül el kellett tűrni és el kellett rejteni, ami mintegy élő enigmaként kísérté végig a házasság éveket.

Akár hiszitek, akár nem, nekem anyu itt lakott a szomszédba majdnem, de ha ide bejött, mert engem is, nem tagadom, meg is nagyapád, engem megverték, mégse mondtam ki. Ha akkor üttek is meg, amikor anyu bejött, én úgy csináltam, mint aki a legjobban van, hogy ne tudjon róla. Mert tudom, tudtam, hogy ő nagyon sokat szenvedett, mert enyím apám nagyon rossz ember volt, oszt én ő előtte nem akartam azt mutatni, hogy én is abban a sorsban vagyok, hogy én is úgy élek, vagy valami. (Személyes közlés)

Feleségként korlátozott volt a mozgástere: figyelni kellett a férj minden rezdülését, a kényesebb témákat csak akkor lehetett a vacsora mellé tenni, ha jó volt a férfi kedve. A patriarchális közegben ez a gyakorlat persze születésétől kezdve belenevelődik a nőbe: egy szinte öntudatlan-önkéntelen működési módban állandóan figyelni a férfi reakcióit, kitapasztalni őt a legapróbb vállrándításig, hogy kitalálhassa aférfi ki nem mondott akaratát, vagy rosszabb alkalmakkor kitérhessen a verés elől. De nem csak: ez a finom monitorozás arra is lehetőséget adott, hogy a férfi előtt időnként titkolt-álcázott módon, máskor nyíltan hallathassa a nő a hangját vagy érvényesíthesse saját akaratát. A házaselet tehát korántsem volt feszültségektől mentes, ám mivel a falu által diktált értékrend középpontjában a család állt, működtetni kellett.

Hát. Ővele [a férjjel] nem nagyon lehetett... Hallod-e, már mikor ő... forrasztottunk, mert mi nagyon sokat forrasztottunk igaze, ezt a vaskerítéseket mind ő csinálta, meg a karzatokat, meg tetőket, mikor hazajött munkából. Oszt nekem már akkorra el kellett készíteni a vasat, levagdosni, kiegyenesíteni, ő meg mikor hazajön, már csak forrasztjuk, mert magában nem tudta forrasztani. Én fogtam, ő meg forrasztotta. Oszt azt mondja, oszt... húnyott szemmel, mert hát nem nézhettem abba a... izébe, mert a szemem akkor már másnap annyira fáj, hogy csuda! Őneki volt kuklája [forrasztó védőpajzs] igaze, oszt én húnyott szemmel... Meg volt jegyezgetve, hova kell tenni, no, de húnyott szemmel mégsem nem úgy tudsz fogni, olyan pontosan, mint hogyha nyitva van a szemed. [nevetgél] Oszt

néha elmozdult, még meg mondom, hát meddig tartsam még, hát még most se csinálod? Azt mondja, hogy „Még egy hajszálat!”, mondom, ha én tudnám húnyott szemmel, hogy mennyi a hajszála... „Még egy hajszálat!” De már mikor azt mondta, hogy „Édes asszonykám, megmondtam neked, hogy még egy hajszálat!”, én már akkor nem mertem volna szólni egy mukkot se, mert már akkor annyira haragudott. No, mondom, belejött már megint a bogár, mert már megint azt mondja, hogy „édes asszonykám, még egy hajszálat!” Úgy földhöz vagdosta a kalapácsot... Hát, mondom, gyere már ide, majd én forrasztok, oszt mondom, fogjad te húnyott szemmel, oszt egy hajszállal majd mondom, hogy mindég erre tegyed, vagy arra tegyed, hogy tudod-e te. Hát, így volt. [nevet]

[...]

Köttöttük a drótot. Itt a kert is azzal volt elkerítve. Mindenkinek azt mondta, „No, ha valaki el akar a feleségétől válni, csak drótot kössön! Ahhoz fogjon hozzá, drótot kötni!” Abból az acélos drótból köttük. Vezették a villanyt ki a Medves-laposra, a villanyról meg leszedték azt az acélos csavart drótoakat, mi meg kimentünk, oszt összeszedtük, hazahoztuk. Oszt akkor azt szétbontottuk itthon, szétcsavargattuk, abban volt négy szál, azt hinném, oszt egy nagyon vastag volt, ami tartotta, azt hagytuk felülre kihúzóznak, a többit meg szétcsavargattuk, oszt abból köttük a drótot. No de akkor is nagyon rúgott az, mert nagyon acélos volt. Oszt igazze ő hajtotta, én fogtam, oszt igazítottam mindég be, hogy a kockája kijöjjön. No de kirúgott, nem maradt meg annyira, hogy megmaradt volna a formájában mindég. Jaj, mi még éjfélkor is itt a pincében csináltuk, hogy mi éjfélkor is veszekedtünk! Oszt mindég én voltam az oka, hogy nem jól rakom bele. Mondom, „Add ide már, majd én hajtom. Majd én hajtom.” „Nem bírod!” „Bírom én, csak gyere ide, azt hiszed, hogy ezt nem erősen kell fogni, mikor mindjárt kirúg?” Joj, de sokat veszekedtünk, te jószágos atyáúristen! Azt mondta [nevet], ha úgy valaki jött nálunk, „Mivel foglalkoztok?”, „Jaj”, azt mondja, „most a drótot kötjük, de hogyha el akar válni valaki, csak ebbe fogjon bele, akkor biztos, hogy elválik!” Úgyhogy sok mindent próbáltam már én nagyon. Oszt hál' istenek mégis megvoltunk haláláig együtt, ahogy, úgy. Még most is van abból a drótból nekünk sok otthon... (Személyes közlés)

És talán éppen ez a pont az, ahol a lehangosabbá válik a tudományos tudás és a lokális tudás egymás melletti elbeszélése: a család működése, ahogyan a nő működteti azt, ahogy a nő és a férfi működteti azt. Itt tér el egymástól leginkább a női és férfi szerepekről szóló nyugati feminista elméletek tartalma és a kelet-európai élettér tapasztalata. A nyugati feminista elméletek a fél-periféria, azaz a kelet-európai élettér társadalmi nemi szerkezetét többnyire csak azon a fonálon értelmezik, hogy miközben az állam bevonta a nőket a munka világába, érintetlenül hagyta, konzerválta a

hagyományos nemi szerepeket, beleértve a háztartáson belüli hagyományos munkamegosztást. Ez az értelmezés azonban figyelmen kívül hagyja azt a lokális tapasztalatot, amelyben „a magánszféra vált a szabadság szférájává, ahol az egyének szabadon kifejezhették magukat, ahol a férfiak és nők szövetségbe tömörülhettek a nagy patriarcha, a kommunista állam ellenében” (Mudure 2004, 24; idézi Horváth 2014, 62).

Hát mondom, a fát is háton már senki nem hordta, csak én. Télen meg szankán hordtuk nagyapáddal. Mindég egy szanka fát hazahoztunk, oszt akkor volt a reggeli, mikor hazahoztuk a szanka fát. Hányszor feldőlt...? Mert én tartottam, volt úgy, hogy belement a buckába, feldőlt, mert nem bírtam megtartani. Akkor ő szidott engem, hogy „Mondtam, hogy majd én tartom, te irányítsd”. De ha én irányítottam, oszt feldőlt, akkor is én voltam az oka, hogy nem jó helyre nem jól húztam. Oszta még azért még feljelentett ez a Pista az erdésznek. Hogy mi hordjuk a fát szankán. Jön az erdész. „Hát oszt”, mondom, „próbálja meg csak maga, hogy magának kellene,” mondom, „húzni olyan messziről ezt a fát, nem álló fát vágtunk ki,” mondom, „a száraz fát, ami le van dőlöngözve, összeváltuk, oszt felraktuk, oszt hazahoztuk.” Mondom „Legalább egy szankával húzzon haza, majd megtudja, hogy mi az, nemhogy még azért akar maga megbüntetni minket.”
(Személyes közlés)

A szocializmus időszakában ugyanis a családi szféra biztosította a teret ahhoz, hogy a nők és a férfiak kifejezhessék ellenállásukat a rendszerrel szemben a második gazdaság jövedelemnövelő tevékenységein keresztül. A falu lokális terében a nő és a férfi egymás természetes szövetségesei voltak, és nemcsak az államszocializmussal szemben, hanem a család, a gyerekek, vagyis a saját egzisztenciális előrejutásuk, saját jövőjük érdekében is. A perlekedő pár egymásnak vállvetve megy szembe a rendszerrel akkor, amikor száraz fát gyűjt az erdőben, hogy legyen mivel fűteni otthon, két gyerekkel. De a perlekedés közben a nemi szerepek is vitáznak egymással: ki húzza az igát a szánkó előtt, ki irányítson, ki legyen az erő, ki legyen az ész. Mert minden társadalmi munkamegosztás ellenére még ebben a kötött értékrend szerint működő falusi társadalomban sincs előre meghatározva, kőbe vésve, hogy milyen szerepet töltsön be a házasságban a nő és a férfi. A réseken keresztül nagyon is határozottan tör elő az a nő, aki minden társadalmi nyomás ellenére sem válik passzív szereplővé saját élete színpadán. A házastársi kapcsolat minden nehézsége ellenére is cselekvő és döntésképes társnak érzi a házasságban, tetterős, tenni vágyó és irányításra alkalmas dolgozónak a munkában, legyen szó akár első, akár második gazdaságról. S végül, de nem utolsó sorban ő az is, aki szembeszáll a hatalom képviselőjével, hogy harcoljon a tűzifáért, amit ő és a férje saját kezével gyűjtöttek össze. Ezen az összetett módon billeg egymás mellett a szerepeknek való megfelelés külső kényszere és a szerepek korlátai

közül való szabadulni vágyás belsőigénye, a társadalmi szerepek közötti átjárható és átjárhatatlan határok folyamatos egymásba mozgása.

A határmenti falu társadalmi terét tehát az átjárható és átjárhatatlan, a mondható és a nem mondható közötti határok folyamatos mozgása jellemzi. Egy olyan határterület ez, ahol a tradicionális értékrend szerint élő falu közösségének helyet kell találnia a globalizálódó világ által támasztott kihívások világában. A fél-periféria tere, ahol az összeütköző határvonalak és az egymással vitázó tudások hatása egyértelműen kitapintható az itt élő emberek világlátásának, értékrendjének és egymáshoz való viszonyának változásaiban. Egy olyan tér, ahol a férfuralom még ma is érvényesülő hatása ellenére a nők korántsem kizárólag passzív elszenvetői egy felülről érkező nyomásnak: találékony módon élnek a patriarchális berendezkedés réseiben támadó lehetőségekkel. Edit élettörténete egy ilyen metszésponton elhelyezkedő, lokális tudást hordoz magában. Egy olyan tudást, amely a fél-perifériára importált nyugati feminista elméletek mesterkategóriáinak árnyékában mindeddig láthatatlan volt: a falu által elismert, sugallt és követelt értékrend mentén és azok réseiben élőkisfalusi nők eddig megíratlan tapasztalati tudását. Az Edit által is megtestesített helyi tudás elemzése az, amelyen keresztül lehetséges a nyugati feminizmus által előállított tudásokat a határokon áthozni és lefordítani, lokálissá, azaz érthetővé és élhetővé tenni a közép-kelet európai, szocialista múlttal terhelt társadalmi térben.

Edit a nagyanyám. S miután az etnográfiai reprezentáció mindig önreprezentáció is, az ő élettörténete az én élettörténetem is. Így lesz szubjektív ez az írás, és személyes, ami politikai.

Felhasznált irodalom

- Behar, Ruth. 1993. *Translated Woman: Crossing the Border with Esperanza's Story*. Boston: Beacon Press.
- Blagojević, Marina. 2009. *Knowledge Production at the Semiperiphery. A Gender Perspective*. Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- . 2004. „[Creators, Transmitters and Users: Women's Scientific Excellence at the Semi-periphery of Europe.](#)” In *Gender and Excellence in the Making*. Brussels: European Commission Research Publication, 135-145.
- Geertz, Clifford. 2001. „Sűrű leírás. Út a kultúra értelmezéséhez.” In Clifford Geertz. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Második, javított kiadás. Budapest: Osiris Kiadó, 194-226.

- Ghodsee, Kristen. 2004. „Red Nostalgia? Communism, Women’s Emancipation, and Economic Transformation in Bulgaria.” *L’Homme: Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* [*L’Homme: Journal for Feminist History*] 15 (1): 23-36.
- Haraway, Donna. 1988. „Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective.” *Feminist Studies* 14 (3): 575-599.
- Horváth, Györgyi. 2014. *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- John, Mary. 1989. „Postcolonial Feminists in the Western Intellectual Field: Anthropologists and Native Informants?” *Inscriptions* 5: 49-73.
- Limón, José E. 1997. „Carne, Carnales and the Carnavalesque: Bakhtinian Batos, Disorder and Narrative Discourses.” In Louise Lamphere, Helena Ragoné & Patricia Zavella (eds) *Situated Lives: Gender and Culture in Everyday Life*. New York: Routledge, 62-82.
- Linde, Charlotte. 1993. *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- McCall, Leslie. 2005. „The Complexity of Intersectionality.” *Signs* 30 (3): 1771-1800.
- Mudure, Mihaela. 2004. „A Zeugmatic Space: East/Central European Feminisms.” In Mihaela Frunză & Theodora-Eliza Văcărescu (eds) *Gender and the (Post) 'East'/'West' Divide*. Cluj-Napoca: Limes, 13-26.
- Pápay, Zsuzsa. 1989. *Rang, párválasztás, közvélemény*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pateman, Carole. 1988. *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1999. *A critique of Postcolonial Reason: Toward the History of the Vanishing Present*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Verdery, Katherine. 2001. „A szülő-államtól a családi patriarcháig: társadalmi nem és nemzet napjaink Kelet-Európájában.” *Régió* 12 (2): 3-40.
- Wallerstein, Immanuel M. 1983. *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest: Gondolat Kiadó.